

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
------------------------	---

РОЗДІЛ 1

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ВІДНОВЛЕННЯ СТАНОВИЩА, ЯКЕ ІСНУВАЛО ДО ПОРУШЕННЯ, ЯК СПОСОБУ ЗАХИСТУ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ

1.1. Становлення та розвиток цивільного законодавства щодо правового закріплення відновлення становища, яке існувало до порушення, як способу захисту цивільних прав	9
1.2. Поняття та правова характеристика відновлення становища, яке існувало до порушення, як способу захисту цивільних прав	34
1.3. Межі застосування відновлення становища, яке існувало до порушення, як способу захисту цивільних прав	64

РОЗДІЛ 2

ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ВІДНОВЛЕННЯ СТАНОВИЩА, ЯКЕ ІСНУВАЛО ДО ПОРУШЕННЯ, ТА ІНШИХ СПОСОБІВ ЗАХИСТУ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ

2.1. Відновлення становища, яке існувало до порушення, та правові наслідки визнання правочину недійсним	82
2.2. Відновлення становища, що існувало до порушення, та припинення дії, яка порушує право	102
2.3. Відновлення становища, яке існувало до порушення, та примусове виконання обов'язку в натурі	123

2.4. Відновлення становища, яке існувало до порушення, і витребування майна із чужого незаконного володіння	140
---	-----

РОЗДІЛ 3

ЗАСТОСУВАННЯ ВІДНОВЛЕННЯ СТАНОВИЩА, ЯКЕ ІСНУВАЛО ДО ПОРУШЕННЯ, ЯК СПОСОБУ ЗАХИСТУ ОКРЕМИХ ВИДІВ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ

3.1. Застосування відновлення становища, яке існувало до порушення, як способу захисту особистих немайнових прав	158
3.2. Застосування відновлення становища, яке існувало до порушення, як способу захисту прав на об'єкти інтелектуальної власності	170
3.3. Застосування відновлення становища, яке існувало до порушення, як способу захисту корпоративних прав	190

ВИСНОВКИ	208
---------------------------	------------

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	219
---	------------

ДОДАТКИ	244
--------------------------	------------

ПЕРЕДМОВА

Конституція України, задекларувавши у ст. 55 судовий захист прав і свобод людини та громадянина, визначила за кожним право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права й свободи від порушень і протиправних посягань. Зазначена конституційна норма знайшла відображення також у галузевому законодавстві. Зокрема, відповідно до ч. 1 ст. 15 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) кожна особа має право на захист свого цивільного права в разі його порушення, невизнання або оспорювання. Використання цього права залежить виключно від волі його носія, який самостійно приймає рішення про його здійснення чи, навпаки, відмову від такого здійснення.

Основною ідеєю захисту в контексті здійснення особою свого суб'єктивного права є закріплення на рівні імперативних приписів гарантій щодо усунення перешкод у реалізації цього права. При цьому результативність захисту суб'єктивних прав залежить насамперед від того, наскільки ефективними є механізми правового регулювання правозахисних відносин і чи побудовані вони на основоположних засадах верховенства права.

Стосовно поименованих способів захисту суб'єктивних прав учасників цивільних правовідносин законодавець у ст. 16 ЦК України навів орієнтовний їх перелік та зауважив, що суд може захистити цивільне право чи інтерес іншим способом, що встановлений договором або законом. Одним із таких поименованих способів захисту в п. 4 ч. 2 ст. 16 ЦК України визначено відновлення становища, яке існувало до порушення, яке застосовується тоді, коли суб'єктивне цивільне право не було припинене та його можна відновити шляхом усунення наслідків правопорушення. Значимість цього способу захисту права виражається в тому, що він спрямований на відновлення фактичного становища особи та виключає будь-які компенсаційні заходи.

Аналіз судової практики свідчить про те, що відновлення становища, яке існувало до порушення, не так часто застосовується на практиці як окремо взятий спосіб захисту цивільних прав. Однією з основних причин такої незначної його затребуваності є малодослідженість цього способу захисту, адже в сучасній доктрині цивільного права тематиці застосування відновлення становища, яке існувало до порушення, як способу захисту присвячена незначна кількість наукових напрацювань. Крім того, розуміння сутності відновлення становища, яке існувало до порушення, від його першої появи в положеннях римського права до закріплення цього способу захисту в нормах цивільного законодавства зазнало суттєвої трансформації, що було зумовлене необхідністю адаптації інститутів римського права до специфіки суспільно-економічних відносин кожного історичного періоду. Як інститут класичного римського права відновлення становища, яке існувало до порушення, було запозичене практично всіма кодифікованими актами цивільного законодавства, що діяло на історичних українських землях, зокрема «Руською Правдою», Литовськими статутами, «Правами, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р., Цивільним кодексом Східної Галичини 1797 р., «Збірником малоросійських прав» 1807 р., Цивільним кодексом УСРР 1922 р. та Цивільним кодексом УРСР 1963 р.

З огляду на це актуальним є наукове осмислення сутності, особливостей та умов застосування, а також критеріїв відмежування відновлення становища, яке існувало до порушення, від інших суміжних способів захисту цивільних прав в умовах сучасного реформування цивільного законодавства в Україні. Більш глибоке дослідження відновлення становища, яке існувало до порушення, як способу захисту цивільних прав дасть змогу вдосконалити наявний сьогодні в юридичній доктрині системний підхід до захисту особистих немайнових та майнових прав фізичних і юридичних осіб, виявити закономірності й тенденції подальшого розвитку матеріального та процесуального права у сфері захисту порушених цивільних прав.

Проте наразі у вітчизняній цивілістиці немає праць, у яких була би комплексно висвітлена науково-практична проблематика застосування

такого способу захисту суб'єктивних цивільних прав, як відновлення становища, яке існувало до порушення. Так, попри наявність досить системного підходу до використання інших способів захисту, відновлення становища, яке існувало до порушення, потребує ґрунтовного теоретичного дослідження щодо відмежування від реституції, припинення дії, яка порушує право, примусового виконання обов'язку в натурі, витребування майна із чужого незаконного володіння. Потребують вивчення й питання встановлення меж застосування цього способу захисту в різних сферах цивільних відносин (сфері захисту особистих немайнових прав, корпоративній сфері, сфері інтелектуальної власності тощо). Крім цього, наділення досліджуваного способу захисту і універсальним, і спеціальним характером ще більше ускладнює розуміння правової природи відновлення становища, що існувало до порушення. Наведене свідчить про актуальність монографічного дослідження як у теоретичному плані, так і з позицій судової практики.

З огляду на це в монографії досліджено специфіку застосування відновлення становища, яке існувало до порушення, як дієвого способу захисту суб'єктивних цивільних прав, встановлено межі застосування цього способу захисту в різних сферах приватноправових відносин та сформульовано на цій основі практичні пропозиції, що спрямовані на вдосконалення законодавства України.

У ході з'ясування вищенаведених питань використано філософські, загальнонаукові та спеціальні методи. Зокрема, за допомогою історичного методу з'ясовано основні етапи становлення та розвитку законодавчих підходів до правового закріплення відновлення становища, яке існувало до порушення, як способу захисту цивільних прав. Завдяки використанню діалектичного методу пізнання розкрито сутність таких понять, як суб'єктивне цивільне право, захист права, відновлення становища, яке існувало до порушення, межі застосування способу захисту, примусове виконання обов'язку в натурі тощо. Порівняльно-правовий метод використано у процесі відмежування відновлення становища, що існувало до порушення, від інших способів захисту цивільних прав.

Застосування формально-логічних методів, зокрема аналізу й синтезу, сприяло дослідженню та виявленню меж застосування відновлення становища, яке існувало до порушення, як способу захисту прав інтелектуальної власності та корпоративних прав. За допомогою функціонального методу окреслено межі застосування відновлення становища, яке існувало до його порушення, як способу захисту цивільних прав. Метод моделювання використано для формулювання відповідних пропозицій і рекомендацій щодо вдосконалення чинного законодавства України та практики його застосування у сфері захисту прав.

Сподіваємось, що викладений у книзі матеріал, як і інші результати наукових досліджень, які пов'язані з удосконаленням механізму захисту суб'єктивних прав учасників приватноправових відносин, сприятиме подальшому розвитку приватного права у світлі сучасних процесів ~~національно-визвольної боротьби нашої країни за право бути незалежною, суверенною державою~~ та відповідного наближення вітчизняної економіки, законодавства до стандартів Європейського Союзу з метою членства у ньому.

РОЗДІЛ 1

Загальна характеристика відновлення становища, яке існувало до порушення, як способу захисту цивільних прав

1.1. Становлення та розвиток цивільного законодавства щодо правового закріплення відновлення становища, яке існувало до порушення, як способу захисту цивільних прав

Насамперед зауважимо, що питання сутності, значення, природи та цінності суб'єктивних прав були об'єктами наукових досліджень протягом усього періоду розвитку юриспруденції загалом та цивілістики зокрема. Водночас через багатогранність поняття суб'єктивного цивільного права чимало питань досі залишаються невирішеними, зокрема й ті, що пов'язані з його захистом. Недарма із цього приводу В.П. Грибанов наголошував на тому, що цінність будь-якого суб'єктивного права, у тому числі суб'єктивного цивільного права, полягає в його здійсненості, у можливості за допомогою реалізації закладених у ньому правомочностей отримати бажану практичну користь¹. Схожої думки дотримується й О.Ю. Селіванова, яка зазначає, що хоча суб'єктивне право може існувати й без відповідних дій управомоченої сторони, як певна можливість суб'єкта, однак його сутність і цінність виражається в тому, що ця

¹ Грибанов В.П. Осуществление и защита гражданских прав. Москва : Статут, 2000. 411 с. URL: http://civil.consultant.ru/elib/books/1/page_24.html (дата звернення: 11.02.2022).

можливість реалізується в конкретних юридичних діях сторін, і за допомогою певних засобів та способів уповноважений суб'єкт задовольняє свої потреби². Своєю чергою цінність права, на думку М.Ю. Осипова, полягає в тому, що воно сприяє задоволенню потреби одного суб'єкта права шляхом надання йому свободи, проте не абсолютної, а такої, що не суперечить свободі іншого суб'єкта права; право також сприяє встановленню певного порядку та забезпеченню справедливості³. З огляду на вказане робимо висновок, що цінність та значення суб'єктивного права полягає насамперед у гарантованій державою можливості шляхом його безперешкодної реалізації задовольнити відповідні потреби особи як його носія. При цьому ключовою ознакою є саме безперешкодна реалізація права, тобто відсутність протидії з боку інших осіб.

Загалом у теорії юриспруденції не склалося уніфікованого підходу до визначення поняття «суб'єктивне право». На думку радянського вченого М.І. Матузова, суб'єктивне право – це право, що належить особі (суб'єкту), гарантоване законом і всіма соціально-економічними умовами соціалістичного суспільства, що дає можливість його володільцю здійснювати в межах закону певні дії, користуватися певними соціальними благами, вимагати відповідної поведінки від інших (зобов'язаних) осіб і звертатися в разі потреби за захистом до органів держави⁴. Схожої думки дотримувався й М.С. Малєїн, на переконання якого суб'єктивне право – це надана державою через норми об'єктивного права юридична можливість суб'єкта діяти (вести себе певним чином), вимагати відповідної поведінки від інших, користуватися соціальним благом, звертатися за захистом у разі необхідності до компетентних органів із метою

² Селиванова О.Ю. Субъективное право (сущность, структура, ценность) : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Нижний Новгород, 2001. 22 с. URL: <https://www.dissercat.com/content/subektivnoe-pravo-sushchnost-struktura-tsennost> (дата звернення: 11.02.2022).

³ Осипова М.Ю. Основные факторы, влияющие на правосознание и правомерное поведение. *Юридичні записки*. 2013. № 1. С. 12.

⁴ Матузов Н.И. Вопросы теории субъективных прав граждан. Советское государство и право. 1964. № 7. С. 132.

задоволення особистих інтересів⁵. Своєю чергою С.Ф. Кечек'ян визначав суб'єктивне право як надану особистості та забезпечену нормами права й відповідними обов'язками можливість діяти, тобто самостійно визначати засоби для досягнення власної мети, зокрема користуватися як засобами поведінкою інших осіб. При цьому дослідник не включав до змісту суб'єктивного права можливість його захисту, оскільки вона супроводжує суб'єктивне право, проте не становить його сутність⁶.

Як вбачається, відмінність вищевказаних підходів до визначення поняття суб'єктивного права здебільшого полягає в позиціях дослідників щодо переліку правомочностей, які повинні бути включені до структури суб'єктивного права. Саме через сукупність правомочностей визначала поняття суб'єктивного права І.В. Жилінкова, яка зазначала, що суб'єктивне право є гарантованою правом мірою можливої або дозволеної поведінки особи, змістовним складником якої є низка відповідних правомочностей. При цьому вчена вказувала на те, що з урахуванням панівних уявлень щодо природи суб'єктивного права можна вважати, що до змісту суб'єктивних цивільних прав належать такі правомочності особи: 1) можливість діяти особисто; 2) можливість вимагати певної поведінки від зобов'язаної особи; 3) можливість звертатися до компетентних державних органів заради застосування державного примусу в разі невиконання контрагентом своїх обов'язків; 4) можливість користуватися соціальними благами на основі певного суб'єктивного права⁷.

Своєю чергою В.В. Надьон наголошує на панівній ролі перших трьох правомочностей, тобто правомочності на власні дії, правомочності на чужі дії та правомочності на захист, і робить висновок, що з наведених структурних елементів суб'єктивного цивільного права завжди

⁵ Малеин Н.С. Гражданский закон и права личности в СССР. Москва : Юридическая литература, 1981. С. 94.

⁶ Кечек'ян С.Ф. Правоотношение в социалистическом обществе : монографія. Москва : Издательство Академии наук СССР, 1958. С. 56, 58.

⁷ Жилінкова І.В. Особливості здійснення суб'єктивних цивільних прав. Вісник Академії правових наук України. 2012. № 1. С. 101.

обов'язково присутні перші два, третій структурний елемент у правовідносинах може не бути реалізований. З огляду на зазначене вчена умовно поділяє структурні елементи суб'єктивного цивільного права на дві групи: а) обов'язкові структурні елементи суб'єктивного цивільного права, серед яких – правомочність на власні дії та правомочність на чужі дії; б) додаткові структурні елементи суб'єктивного цивільного права, до яких належить правомочність захисту свого суб'єктивного цивільного права. Цей структурний елемент використовується тільки у випадках порушення прав, наданих уповноваженою зобов'язаною особою, якщо зобов'язана особа не виконує (або виконує неналежним чином) покладені на неї обов'язки⁸.

Не маючи на меті поставити крапку в цій, на наше переконання, вічній юридичній дискусії, вважаємо за доцільне все ж наголосити на нерозривному функціональному зв'язку між суб'єктивним цивільним правом та його захистом як забезпеченою державою можливістю застосування примусу в разі його порушення. Слушною із цього приводу є думка Н.С. Кузнецової про те, що правове регулювання будь-яких суспільних відносин, пов'язане з процесом трансформації правових приписів у площину фактичних суспільних відносин, передбачає, що кожне суб'єктивне право в разі його порушення гарантовано забезпечується можливістю його примусового відновлення або захисту⁹. На думку О.О. Кота, захист суб'єктивного цивільного права – невід'ємна властивість суб'єктивного права. Якщо суб'єктивне право дає особі можливість діяти певним чином, то таке надання матиме сенс лише в тому разі, коли особа може вчинити відповідні дії навіть за наявності зовнішніх перешкод для цього, подолати протидію інших осіб. І не має значення, чи скористався носій порушеного суб'єктивного права всім комплексом своїх прав на

⁸ Надьон В.В. Деякі питання суб'єктивного цивільного права. Вісник господарського судочинства. 2014. № 4. С. 114.

⁹ Кузнецова Н.С. Цивільно-правова відповідальність і захист цивільних прав. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Юридичні науки». 2009. Вип. 81. С. 100.